

TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ POHĽADOM EKONOMICKEJ TEÓRIE¹

Tibor Paulík, Eugen Valach

Úvod

V súvislosti s prebiehajúcimi globalizačnými tendenciami vo svetovom hospodárstve jedným z diskutovaných problémov je aj otázka vysvetľovania podmienok trvalo udržateľného rozvoja z hľadiska prevládajúcej liberálnej ekonomickej teórie. Posudzuje sa, či vysvetľovanie ekonomických javov a procesov v zmysle neoklasickej ekonomickej teórie, ktorej základ tvorí hospodársky liberalizmus, zodpovedá podmienkam trvalo udržateľného rozvoja. Prítom za trvalo udržateľný rozvoj sa všeobecne považuje taká súčasná spotreba obmedzených zdrojov, ktorá umožňuje uspokojovanie potrieb súčasnej generácie bez diskriminácie práv budúcich generácií [14].

Nielen moderná liberálna ekonomická teória, ale aj ďalšie spoločenské vedné disciplíny, predovšetkým psychológia, sociológia, politológia a ďalšie, odvodzujú svoje teórie zo skúmania a vysvetľovania správania sa človeka. Skúmajú a vysvetľujú správanie človeka ako jednotlivca, ako individua, a tiež ako jednotlivca, ktorý je súčasťou určitého sociálneho systému. Skúmajú pritom pohnútky a motivácie, ktoré vedú človeka k rôznym činnostiam a dôsledky, ktoré z týchto činností vyplývajú z pohľadu jednotlivca a sociálnych skupín.

Trvalo udržateľný rozvoj v ekonomickej teórii

Na posudzovanie správania sa človeka v ekonomických situáciách sa aj v súčasnej ekonomickej teórii uplatňuje metodologický individualizmus, ktorý je aplikovaný na jednotlivca ako výrobcu i spotrebiteľa. Vysvetľujú sa motivácie jednotlivca ako výrobcu, ktorý sa usiluje o dosahovanie maximálneho zisku zo svojich ekonomických činností a motivácie spotrebiteľa, ktorý sa usiluje o dosahovanie maximálnych úžitkov. Koordinátorom výmenných transakcií medzi výrobcom a spotrebiteľom je slobodná trhová konkurencia a voľne tvorená trhová cena. Za optimálny stav sa v súčasnej prevládajúcej neoklasickej ekonomickej teórii považuje približovanie sa situácii, keď slobodnej tvorbe trhovej ceny nie sú kladené žiadne prekážky. Optimálny stav teda môže nastať v situácii, ktorú ekonomická teória označuje ako stav dokonalej konkurencie.

Uplatňovanie metodologického individualizmu, preferovaného v súčasnej ekonomickej teórii, abstrahuje od sociálnych, ekologických a iných vplyvov, ktoré majú ekonomické činnosti jednotlivca na skupiny, na celú spoločnosť, resp. na prírodné zdroje. Využívanie metodologického individualizmu v ekonomickej teórii smeruje k vysvetľovaniu ekonomických javov z pozície izolovaného, racionálne konajúceho jednotlivca, ktorý sleduje svoje vlastné záujmy. V súlade s klasickou ekonomickou teóriou sa pritom predpokladá, že sledovaním vlastných záujmov subjektami slobodného trhu možno dosahovať maximalizáciu úžitkov na strane výrobcu aj spotrebiteľa a súčasne aj v spoločnosti (Paretovo optimum).

Určitém spoločným znakom vedných disciplín, ktoré sa zaoberajú skúmaním a vysvetľovaním správania človeka a jeho dôsledkov je vnímanie aktivity človeka, jeho činností, prostredníctvom

---

¹ Predložená stať vychádza z dlhšieho výstupu výskumnej úlohy Alternatívy k súčasnému ekonomickému modelu výroby a spotreby, riešenej na Ekonomickej fakulte UMB v Banskej Bystrici.

ktorých je v interakcii so skutočnosťami. Činnosti človeka, jeho aktivita, sú determinované jeho snahou uspokojovať svoje potreby dosahovaním určitých cieľov, ktoré považuje za dôležité. Činnosť človeka je považovaná za najvlastnejší prejav jeho existencie, prostredníctvom ktorej sa človek usiluje dosahovať rovnováhu s prostredím v ktorom žije [8].

Zo všetkých druhov ľudských činností pritom zvláštny význam nadobúdajú pracovné činnosti, ktorými človek pretvára svoje duševné a hmotné hodnoty. Predmetom skúmania a vysvetľovania ekonomickej teórie sa preto stali predovšetkým otázky, ktoré odhaľujú motivácie ľudí k pracovným činnostiam a ich ekonomické dôsledky. Vo vývoji ekonomickej teórie sa postupne presadil názor, že ekonomické činnosti ľudí sú determinované úžitkami, ktoré človeku prinášajú jeho ekonomické činnosti a nákladmi, ktoré človek musí vynakladať na dosahovanie daných úžitkov.

Podstatou pracovných činností ľudí je pôsobenie na prírodu s cieľom uspokojovania ľudských potrieb. V pracovnom procese, v rámci ktorého človek pôsobí na prírodu, sa vytvárajú hodnoty v podobe statkov a služieb, ktoré uspokojujú jeho potreby a potreby iných jednotlivcov [2]. Je evidentné, že pochopiť a vysvetliť motivácie a dôsledky ekonomického správania človeka je preto problematické vnímať oddelene od dôsledkov ekonomických činností človeka nie len na neho samotného, prípadne na skupiny ľudí (spoločnosť), ale aj na prírodu, z ktorej čerpá vstupy pri svojich ekonomických činnostiach. Touto stránkou ekonomických činností človeka a jeho dôsledkov – vzťahu ekonomických činností jednotlivca na prírodu – sa však v súčasnosti prevládajúca ekonomická teória, ktorá aplikuje poznatky neoklasickej ekonomickej teórie, zaoberá len čiastočne. Vysvetľuje dôsledky vzácnosti zdrojov vo vzťahu k vývoju ich cien a otázky efektívnosti súčasného spôsobu nakladania s týmito zdrojmi.

Ekonomická teória narába pri vysvetľovaní motivácií a dôsledkov ekonomických činností jednotlivcov len so vstupmi vo forme klasického chápania výrobných činiteľov (práca, pôda, kapitál) a ich vplyvom na ekonomické činnosti ľudí. Výrobné činitele chápe ako obmedzené zdroje, ktorých efektívne využívanie odvodzuje od sledovania vlastných záujmov jednotlivcov. Predpokladá, že úroveň čerpania výrobných činiteľov, resp. ich zapájanie do výrobného procesu sa deje na základe pôsobenia koordinačnej funkcie trhu. Trh vzácnejšiemu zdroju prisudzuje vyššie ceny, čím vplýva na znižovanie ich využívania vo výrobných procesoch.

Ekonomická teória skúma vplyv dopytu a ponuky jednotlivých výrobných činiteľov na rozhodovanie jednotlivca, efektívnosť ich alokácie, na základe signálov trhu a vníma ich vzácnosť alebo hojnosť cez prizmu ich ceny na rozhodovanie jednotlivca. Skúma teda reakcie jednotlivcov na množstvo a kvalitu vstupov a z toho vyplývajúci pohyb ich cien a ich vplyv na rozhodovanie jednotlivcov ako na strane dopytu tak aj na strane ponuky. Ekonomická teória, ktorá vychádza z prevládajúceho neoklasického chápania ekonomických javov, neposudzuje vplyv rastu vzácnosti výrobných činiteľov inak, ako prostredníctvom reakcií ekonomických subjektov na aktuálne zmeny ich cien. Informácie, ktoré jednotlivec získava prostredníctvom zmien cien vstupov, determinujú jeho ekonomické konanie predovšetkým v súčasnosti. Z hľadiska budúcej zmeny cien vstupov tak plnia len určitú funkciu signálov o možnej budúcej situácii (možnostiach), o vývoji podmienok na vykonávanie jeho budúcich ekonomických činností.

Dôsledky rastu vzácnosti výrobných činiteľov sa majú prejavovať v ich efektívnejšom využívaní alebo v substitúcii vzácneho výrobného činiteľa inými hojnejšími výrobnými činiteľmi.

Obdobne núti spotrebiteľov k obmedzovaniu spotreby (drahých) tovarov a služieb, ktoré obsahujú rastúce množstvo vzácnych výrobných činiteľov. Trhové sily svojím alokačným pôsobením majú navodiť rovnováhu, keď ceny všetkých statkov sa rovnajú hraničným nákladom a ceny všetkých výrobných faktorov hodnotie ich hraničných produktov. Prioritným pritom zostáva u výrobcu aj spotrebiteľa maximalizácia úžitkov, dosahovanie maximálneho zisku pri súčasnej výrobe a maximálnych úžitkov pri súčasnej spotrebe.

V tomto duchu sú koncipované aj súčasné cesty na riešenie problémov z pohľadu trvalo udržateľného rozvoja. Prejavujú sa v systematickom uplatňovaní legislatívnych, ekonomických a dobrovoľných nástrojov environmentálnej politiky. Ekonomické nástroje (dane, poplatky, obchodovanie s emisnými povoleniami, pokuty) v podstate vychádzajú z uvedených zásad o pôsobení trhových síl na ekonomické činnosti trhových subjektov. Dôsledky ich uplatňovania sa prejavujú na strane výrobcu znižovaním maximálne dosažiteľného zisku a na strane spotrebiteľa rastom ceny spotrebovávaných statkov. Motivujú teda výrobcu aj spotrebiteľa k znižovaniu spotreby daných statkov, avšak ich spotrebu nevylučujú. Pritom najmä na spotrebu majú veľký vplyv aj iné faktory (sociálne, psychologické), ktoré účinnosť pôsobenia ekonomických nástrojov môžu znižovať v dôsledku odchýliek od všeobecnej platnosti zákona dopytu [13].

Ukazuje sa, že vnímanie potrieb človeka a motivácie, ktoré vedú k ich uspokojovaniu tak, ako ich prezentuje súčasná ekonomická teória, dáva dostatočné odpovede na otázky správania sa racionálne konajúceho jednotlivca ako výrobcu a ako spotrebiteľa len v súčasnosti. Abstrahuje však od dôsledkov, ktoré takéto správanie človeka má na samotný objekt jeho ekonomických činností – na prírodu, ako jedného z obmedzených zdrojov, z hľadiska budúcnosti. Otázky pôsobenia ekonomických činností ľudí na prírodu a spoločnosť síce boli predmetom ekonomickej teórie v rôznych súvislostiach, napríklad z hľadiska trhových externalít (Pigou, Coase), zvýšená pozornosť tejto otázke sa však venuje až od druhej polovice 20. storočia v rámci vysvetľovania podmienok trvalo udržateľného rozvoja ľudstva.

Pred ekonomickú teóriu bola postavená úloha zaujať stanovisko a vysvetliť správanie individuálnych subjektov trhu vo vzťahu k nárastu vzácnosti výrobných činiteľov (predovšetkým prírodných zdrojov) tak, aby tieto zdroje neboli vyčerpané súčasnou generáciou, ale umožnili ich čerpanie aj budúcimi generáciami, resp. aby budúce generácie mali rovnaké podmienky (šance) na uspokojovanie svojich potrieb ako súčasná generácia. Je nepopierateľné, že vzťah medzi vývojom cien zdrojov a využívaním zdrojov núti výrobcov aj spotrebiteľov k šetrnosti, čo zachytávajú aj rôzne štatistické sledovania. Vývoj indexu reálnych cien primárnych komodít však tiež naznačuje, že pôsobenie trhových cien na správanie ekonomických subjektov významne ovplyvňujú také okolnosti, ako je neúplné premietanie environmentálnych nákladov do nich, politické, legislatívne a iné. Pritom za primárne vplyvy, ktoré deformujú trhové ceny, bývajú považované zlyhávajúceho trhového mechanizmu, vládne intervencie a subvencie. Reálne trhové ceny preto v súčasnosti nevedú k teoretickým predpokladom vo využívaní zdrojov.

Prirodzená povaha človeka – sledovanie vlastných záujmov

Na pochopenie toho, ako súčasná ekonomická teória hlavného prúdu ekonomického myslenia prispieva k vysvetľovaniu podmienok pre dosahovanie trvalo udržateľného rozvoja je vhodné vnímať, na akých základoch je vybudovaná v súčasnosti prevládajúca ekonomická teória hlavného prúdu ekonomického myslenia, a čo považuje za prioritné v ekonomickom konaní

ľudí. Treba teda poznať základné princípy, na ktorých je táto ekonomická teória založená, ktoré sú jej rozhodujúce paradigmy. Tie možno zhrnúť do týchto rozhodujúcich oblastí :

- základom vysvetľovania ekonomických javov je chápanie človeka ako racionálne konajúceho, ktorý na základe uprednostňovania svojich vlastných záujmov usiluje v ekonomických činnostiach ako na strane dopytu tak aj na strane ponuky o dosahovanie maximálnych úžitkov,
- ekonomicky konajúci človek je vo svojich rozhodnutiach vedený voľným pôsobením trhových síl, ktoré zabezpečujú najefektívnejšie využívanie obmedzených zdrojov a rozdeľovanie úžitkov z ekonomických činností na základe voľnej tvorby trhových cien statkov a služieb výrobných činiteľov,
- činnosť vlády je obmedzená na tie oblasti, v ktorých nepôsobia trhové sily a na podporu tvorby a zachovania konkurencie na jednotlivých trhoch.

Prevládajúce tendencie v súčasnom ekonomickom myslení sú teda založené na akceptovaní liberálnych názorov v chápaní a vysvetľovaní ekonomických javov. Ich základ tvorí chápanie človeka ako racionálne konajúceho, ktorého cieľom je dosahovanie maximálnych úžitkov pri vynakladaní minimálnych nákladov. Jeho ekonomické činnosti koordinuje voľné pôsobenie trhových síl vo všetkých oblastiach. Prevládajúce znaky súčasnej ekonomickej teórie tak možno označiť ako návraty k tradičným hodnotám klasickej a neoklasickej ekonomickej teórie, ktoré sú modifikované o poznatky neoliberalnej ekonomickej teórie.

Z historického hľadiska sa základné paradigmy súčasnej ekonomickej teórie tvorili v období, keď otázky trvale udržateľného vývoja z dnešného pohľadu ešte neboli, a pre ich relatívnu hojnosť ani nemuseli byť, predmetom záujmu ekonomickej teórie. V období vzniku klasickej a neoklasickej ekonomickej teórie neboli dôvody skúmať vyčerateľnosť obmedzených zdrojov. Existovalo dané množstvo pôdy a relatívny dostatok prírodných zdrojov, prebytok dopytu po práci a narastajúci objem kapitálu v dôsledku najmä jeho trvalej akumulácie. Ekonomické teórie sa logicky orientovali na vysvetľovanie správania ekonomických subjektov z hľadiska možností ekonomického rastu, efektívnosti nakladania s obmedzenými výrobnými zdrojmi (nie však z hľadiska ich vyčerateľnosti) a možností maximalizácie úžitkov na strane výroby a spotreby.

Cieľom ekonomickej teórie bolo predovšetkým vysvetľovanie okolností, ktoré viedli k rastu bohatstva jednotlivca a blahobytu spoločnosti podľa možností čo najefektívnejším spôsobom. Otázky trvalo udržateľného rozvoja sa stali predmetom záujmu ekonomickej teórie až neskôr, keď možnosti ďalšieho extenzívneho rozvoja sa stávali čoraz problematickejšie z dôvodov postupnej vyčerpanosti obmedzených zdrojov (predovšetkým prírodných), prehlbujúcej sa diferenciácie v životnej úrovni medzi jednotlivcami, národmi a časťami sveta (sever – juh), ako aj z dôvodov negatívnych dôsledkov ekonomických činností ľuďmi na životné prostredie.

Na základe týchto skutočností má význam obrátiť pozornosť súčasnej ekonomickej teórie na nové javy, ktoré sa obvykle označujú ako globálne problémy ľudstva a ktorých zdroje neboli a nemohli byť vnímané pri koncipovaní základných paradigiem, z ktorých vychádza súčasná neoliberalná ekonomická teória. Tomu môže pomôcť posúdenie okolností, na základe ktorých boli uvedené paradigmy koncipované a ich porovnanie so súčasnými okolnosťami, za ktorých ľudia vykonávajú svoje ekonomické činnosti. Pôjde predovšetkým o posudzovanie okolností, za

ktorých vznikala neoliberálna ekonomická teória, ktorej súčasťou je aj klasická a neoklasická ekonomická teória.

Neoliberalizmus, ako dôležitý prvok súčasnej ekonomickej teórie, je založený na filozofii *ekonomického liberalizmu 18. a 19. storočia*. Liberalizmus všeobecne znamená ucelený systém politických, ekonomických, sociálnych a ďalších hodnôt a zásad, ktorý je založený na *preferovaní slobody konania jednotlivca a rešpektovaní súkromného vlastníctva*. Na týchto základných postulátoch je založený aj neoliberalizmus, ktorý sa sformoval v prvej polovici 20. storočia.

Základy ekonomického liberalizmu nachádzame už v ekonomickej teórii filozofov prirodzených zákonov, predovšetkým v diele O občianskej vláde autora Johna Locka [6], označovaného za „otca ekonomického liberalizmu“ [15]. V jeho prirodzenom práve človeka má nezastupiteľné miesto právo človeka na slobodné využívanie prírodných zdrojov pri naplňovaní svojich osobných záujmov. Aby sa jeho osobné záujmy mohli naplňovať, musia existovať podmienky na slobodné konanie a vlastníctvo plodov svojej práce. V jeho ekonomickom liberalizme nesmie nič brániť človeku, aby na základe svojich inštinktov naplňoval svoje osobné záujmy. Aj keď ekonomické názory J. Locka boli koncipované predovšetkým ako odmietanie vtedy prevládajúcej intervencionistickej ekonomickej teórie merkantilizmu, možno v nich nachádzať paralelu aj s problematikou trvalo udržateľného rozvoja.

V tejto Lockovej filozofii nenachádzame vysvetlenie, ako dosiahnuť stav fungujúceho ekonomického liberalizmu v podmienkach, keď preferencie jednotlivcov sú rôzne. Neobmedzená sloboda nakladania s prírodnými zdrojmi podľa osobných záujmov jednotlivca prinajmenšom neprihliada k záujmom iných jednotlivcov, ktorí na využívanie prírodných zdrojov môžu mať iný názor, možným alternatívnym produktom z využívania prírodných zdrojov môžu pripisovať rôznu hodnotu. Rôznosť preferencií jednotlivcov však môže navodiť situáciu, keď rôzne možné spôsoby využitia prírodných zdrojov môžu rôznym jednotlivcom prinášať rôzne úžitky. Konflikt záujmov jednotlivcov v jeho teórii sa javí ako neriešiteľný. Možno z toho odvodiť, že v jeho filozofii je zakomponovaná predstava o rovnakom vnímaní hodnoty statkov všetkými jednotlivcami.

V súvislosti s hľadaním a vysvetľovaním ciest, ktoré vedú k dosiahovaniu všeobecného blahobytu v spoločnosti ekonomická teória (ekonómia blahobytu) dospela k presvedčeniu, že v slobodnej spoločnosti, riadiacej sa pravidlami klasickej a neoklasickej ekonómie, optimálny stav spoločenského blahobytu (v zmysle Paretovho optima) ani nemôže nastať. Jeden z významných predstaviteľov ekonómie blahobytu K. J. Arrow [1] to zdôvodnil tým, že v žiadnej slobodnej spoločnosti nemôže nastať situácia, ktorá by spĺňala tieto štyri základné podmienky:

- schopnosť vybrať z dostupných alternatív vo využívaní obmedzených zdrojov tú najlepšiu, ktorá by maximalizovala spoločenský blahobyt, s prihliadnutím na rôznosť individuálnych preferencií jednotlivcov (tzv. kolektívna racionalita),
- rovnosť preferencií spoločnosti a preferencií všetkých jednotlivcov všetkých možných alternatívnych riešení pri nakladaní s obmedzenými zdrojmi,
- existencia stavu, keď individuálne postoje pri rozhodovaní o alokácii zdrojov na dosiahnutie maximálneho spoločenského blahobytu nemôžu výsledkom ovplyvniť,

- existencia stavu, keď preferencie všetkých jednotlivcov majú rovnakú váhu pri rozhodovaní a keď žiadny subjekt nemôže vnucovať svoje preferencie ostatným jednotlivcom (tzv. pravidlo neexistencie diktatúry).

Z kontextu obdobných ekonomických teórií, ktoré vychádzajú z liberálnych základov a paradigmy o sledovaní vlastných záujmov jednotlivcom vyplýva, že v súčasnosti prevládajúce ekonomické teórie narážajú na značné problémy pri vysvetľovaní spôsobov dosahovania spoločenského blahobytu optimálnou alokáciou obmedzených zdrojov aj v súčasnej realite, nie to ešte aj z pohľadu budúcnosti.

Do vývoja ekonomického liberalizmu významne prispeli francúzski fyziokrati v polovici 18. storočia. Aplikácia prírodných zákonov na ekonomické procesy v myslení filozofov prirodzeného poriadku vychádza tiež zo zdôrazňovania osobnej slobody a iniciatívy jednotlivca, voľnej konkurencie a schopnosti trhových síl harmonizovať ekonomické procesy. Stotožnenie prírodných zákonov s ekonomickými zákonmi akoby predpokladalo rovnaké správanie jednotlivých ľudí tak, ako sa správa príroda. Prisúdenie ekonomickým zákonom taký charakter, aký majú prírodné zákony, neuvažuje s možnosťou vzniku konfliktov medzi jednotlivcami, ktorí sa riadia vlastnými záujmami, sledujúcimi uspokojovanie svojich potrieb. Predpoklad, že jednotlivci a vzťahy medzi nimi v ekonomickej oblasti sa budú uskutočňovať rovnako ako je tomu v prírode, sa však nenaplnil. Nenaplnil sa prinajmenšom v tom, že príroda sama seba nedevasťuje, neplodí odpad, ktorý by sama nedokázala recyklovať. To však o ekonomických činnostiach ľudí, ktorí v slobodnej spoločnosti sledujú vlastné záujmy (maximalizáciu úžitku), nemožno tvrdiť, nech sú spôsobované nedostatočným riešením vlastníckych vzťahov, ako to vysvetľuje ekonomická teória vlastníckych práv, alebo inými príčinami.

Významné miesto vo vývoji ekonomického liberalizmu zaujíma chápanie úlohy človeka v hospodárskych procesoch, ako to prezentoval zakladateľ klasickej ekonómie Adam Smith [10]. A. Smith nepredpokladal, že medzi záujmami jednotlivca a spoločnosti môžu nastať disproporcie. V jeho teórii jednotlivec, ktorý *sleduje svoje vlastné záujmy* (zväčšovanie svojho individuálneho bohatstva), súčasne napĺňa aj záujmy krajiny, zvyšuje jej celkové bohatstvo. Preto v jeho teórii sledovanie vlastného záujmu jednotlivcom, teda jeho egoizmus, predstavuje hybnú silu ekonomického vývoja. Najefektívnejší možný spôsob využívania obmedzených zdrojov pritom zabezpečuje proces konkurencie na slobodných trhoch (neviditeľná ruka trhu).

Na tom, že táto jedna zo základných paradigiem ekonomickej teórie sa stala súčasťou ekonomického myslenia liberálnych a neoliberalných teórií, nič nezmenili ani názory príslušníkov nemeckej historickej školy, ktorí zdôrazňovali aj iné ušľachtilejšie podnety ľudskej činnosti (zmysel pre povinnosť, túžba po sláve ap.), na ktoré treba prihliadať. Ani medzi nimi však nenachádzame podnety, ktoré by boli motivované vytváraním podmienok trvalo udržateľného rozvoja.

Prirodzene, v období, keď táto jedna zo základných paradigiem ekonomickej teórie vznikala, rozpornosť záujmov jednotlivca a spoločnosti nebola najdôležitejšou otázkou ekonomickej teórie. Aj keď sa v klasickej ekonómii vyskytli pokusy vysvetľovať ekonomické javy napríklad na základe tzv. teórie harmónie záujmov (H. Ch. Carey, C. F. Bastiat), prioritné bolo vysvetliť fungovanie ekonomického systému v podmienkach rozvoja kapitalistickej strojnej veľkovýroby a vytvoriť ucelenú ekonomickú teóriu, ktorá by spĺňala znaky vednej disciplíny, čo sa A. Smithovi a jeho pokračovateľom aj podarilo.

V období, keď ekonomickí myslitelia formulovali svoje predstavy o sledovaní vlastných záujmov jednotlivcom pri vykonávaní ekonomických činností, nebol žiadny dôvod na posudzovanie vývoja vo využívaní obmedzených zdrojov. Relatívny dostatok prírodných a ľudských zdrojov mohol viesť ekonómov k posudzovaniu okolností, ktoré umožňovali ekonomický rast a dosahovanie blahobytu jednotlivcom aj spoločnosťou. Pozornosť mohla byť venovaná predovšetkým otázkam rozvoja ekonomiky a vysvetľovaniu dôsledkov, ktoré rozvoj ekonomiky prináša jednotlivcovi a spoločnosti. Na vysvetľovanie maximalizácie úžitkov jednotlivca a spoločnosti postačovali teórie o racionalite konania jednotlivca v podmienkach slobodne fungujúcich trhových mechanizmov. Subjektívne hodnotenie trhových situácií jednotlivcom na strane dopytu a ponuky umožňovalo predložiť dostatok dôkazov o efektívnom fungovaní ekonomiky v podmienkach relatívneho dostatku obmedzených zdrojov.

Sloboda konania jednotlivca

Paradigma o sledovaní vlastných záujmov jednotlivcom, ktorého ekonomické činnosti koordinuje neviditeľná ruka trhu, odhalila najefektívnejší spôsob nakladania s obmedzenými zdrojmi z pohľadu jednotlivca. V nej však nachádzame aj prvok, ktorý je v rozpore s podmienkami trvalo udržateľného rozvoja ľudskej spoločnosti z pohľadu vyčerpatelnosti obmedzených zdrojov. Neobsahuje žiadne prekážky, ktoré by bránili jednotlivcovi pokračovať v ekonomických činnostiach až do úplného vyčerpania niektorého z nich. Determinantom je jedine vzácnosť zdroja a tým aj jeho tržová cena. Pokiaľ však existuje dopyt po danom statku, sú aj predpoklady na pokračovanie v ekonomických činnostiach a exploatacie obmedzeného zdroja potrebného na jeho zhotovenie až do úplného vyčerpania daného zdroja. Dôkazom toho sú niektoré zaniknuté prvky živej a neživej prírody v priamej či nepriamej súvislosti s ekonomickými činnosťami ľudí.

Na rozdiel od svojich predchodcov však A. Smith už vnímal určité problémy, ktoré môžu vzniknúť pri dosahovaní harmonického hospodárskeho vývoja spoločnosti v podmienkach ekonomického liberalizmu. Týkali sa prístupu jednotlivca k akumulácii kapitálu a spotrebe. V jeho ponímaní nadmerná spotreba na úkor akumulácie kapitálu je brzdou spoločenského rozvoja [10]. Vyjadril to najmä vo svojej teórii o akumulácii kapitálu ako zdroja trvalého rozvoja kapitalistického výrobného spôsobu. Z jeho úvah o nakladaní s kapitálom (nespotrebovaným dôchodkom kapitalistu) možno odvodiť, že A. Smith bol prvým ekonómom, ktorý si uvedomoval morálne riziká, súvisiace s ekonomickým liberalizmom a vyplývajúce zo sledovania vlastných záujmov jednotlivcom. Možno ho preto považovať za prvého kritika komercionalizácie spoločnosti [3], spoločnosti, ktorá neskôr bola označovaná ako spotrebná spoločnosť.

Na možnosti zneužívania vlastných záujmov v ekonomických procesoch neskôr poukázal napríklad T. B. Veblen [16], americký inštitucionalista, ktorý združujúcej kritike podrobil materialistické tendencie v spoločnosti, vyplývajúce zo snáh jednotlivcov o privlastňovanie a nie vytváranie hodnôt. Upozornil, že sledovanie vlastných záujmov sa môže zvrhnúť na demonštráciu spoločenského postavenia jednotlivca v spoločnosti a nadmernú spotrebu namiesto úsilia o uspokojovanie potrieb. Ak sa tieto „zvrátené“ hodnoty stanú súčasťou spoločenských inštitúcií (zvykov, návykov, noriem správania), vedie to podľa Veblena k hromadnému mrhaniu tvorivou ľudskou prácou a obmedzenými zdrojmi. Nepriamo tým naznačil, že správanie jednotlivca môže viesť k snahe uspokojovať nie svoje potreby, ale bezhraničné (a bezohľadné) túžby.

Vyvrcholenie ekonomického liberalizmu možno pripísať učeniu rakúskej školy hraničných užitočností. Pre rakúsku školu je typické chápanie ekonomickej vedy ako vzťahu medzi jednotlivcom a jeho potrebami na jednej strane a vecami (úžitkovými hodnotami), ktoré slúžia na uspokojovanie týchto potrieb, na strane druhej. Z metodologického hľadiska teda ide o aplikáciu metodologického individualizmu a metodologického subjektivismu pri vysvetľovaní ekonomických javov.

Rakúska škola, na teóriu ktorej nadviazal v podstate aj neoliberalizmus, vychádzala z klasického chápania úlohy egoizmu človeka v ekonomických procesoch - starostlivosť človeka o svoj blahobyť (uspokojovanie svojich potrieb) je hybnou silou ekonomickej činnosti jednotlivca. Pritom vlastný záujem (egoizmus) človeka vyplýva z jeho prirodzenej povahy a vedie ho k tomu, aby robil to, na čo má najlepšie predpoklady a ponúkal najlepšie a najlacnejšie služby iným ľuďom. Preto každý jednotlivec, ktorý sleduje svoje vlastné záujmy a snaží sa zvyšovať svoje individuálne bohatstvo, súčasne prispieva k naplňovaniu záujmov (bohatstvu) celej spoločnosti.

Ani postupne narastajúce vlnenie vo vývoji ekonomiky (po roku 1825) v niektorých krajinách v dôsledku pôsobenia trhových síl zásadne neotriaslo klasickým a neoklasickým pohľadom na fungovanie trhového mechanizmu a miesto racionálne konajúceho jednotlivca na trhu. Predmetom pozornosti sa stali v podstate len činitele, ktoré spôsobujú vlnenie ekonomiky. Miesto prirodzenej povahy človeka pri vysvetľovaní ekonomických javov však v podstate zostalo nezmenené. Aj keď sa postupne spochybnili schopnosti trhu vytvárať podmienky dokonalej konkurencie², úloha ľudského egoizmu pri vysvetľovaní ekonomických javov spochybňovaná nebola.

Základy nového prístupu k ekonomickému liberalizmu položilo ekonomické myslenie, ktoré vznikalo v tzv. freiburskej škole ekonomického myslenia [15]. Príslušníci tejto školy sa usilovali o zdokonalenie klasických paradigiem ekonomického liberalizmu a predložili svoju koncepciu nazývanú ordonáuka (alebo tiež ordoliberalizmus). Jej podstatou zostalo uznanie úlohy súkromného vlastníctva, voľnej konkurencie a ekonomickej úlohy jednotlivca v hospodárskych procesoch. Ordonáuka súčasne inak vníma možnosti zneužívania sledovania vlastných záujmov jednotlivcom aj štátom. Ordonáuka vychádza z presvedčenia, že existujúci hospodársky poriadok nie je prirodzený, nezávislý od človeka. Formálne pravidlá, ktorými sú ovplyvňované hospodárske procesy, formulujú a do života spoločnosti presadzujú ľudia. Príslušníci tejto školy zdôrazňovali, že medzi hospodárskym a právnym poriadkom v krajine existujú podstatné väzby a podmienenosti [7]. Preto vznik a vývoj hospodárskeho poriadku nemožno ponechať spontánnemu evolučnému vývoju, ale pri jeho formovaní musí zohrať nezastupiteľnú úlohu štát. Prostriedkom na dosiahnutie súladu vo vývoji hospodárstva má byť vytvorenie fungujúceho právneho poriadku.

Ordonáuka nespochybňuje význam sledovania vlastných záujmov v slobodnom trhovom hospodárstve a ani si taký cieľ nekládla. Skôr naopak, usiluje odstrániť príčiny, ktoré vedú

² Spochybnenie schopnosti trhu vytvárať podmienky dokonalej konkurencie nachádzame už koncom 19. storočia v prácach amerických inštitucionalistov, niektorých príslušníkov neoklasiky (P. Sraffa, E. H. Chamberlin, J. V. Robinsonová), príslušníkov tzv. švédskej školy, najmä však v teórii J. M. Keynesa a jeho pokračovateľov. O návrat ku klasickým hodnotám dokonale fungujúceho trhového mechanizmu a spôsobom ich dosahovania sa usilovali predovšetkým práve príslušníci neoliberalných ekonomických teórií (tzv. freiburská škola, neorakúska škola, neokonzervatívne ekonomické teórie).

k obmedzovaniu konkurencie na trhoch a tým aj k obmedzovaniu možností presadzovania egoizmu jednotlivcom v ekonomických procesoch. Z tohto pohľadu ordonáuka len zdokonaľuje liberálne chápanie efektívneho ekonomického prostredia, v ktorom sa ľudský egoizmus v súčasných, reálne prebiehajúcich ekonomických procesoch, môže ešte plnšie uplatňovať. Ani ordonáuka teda nevybočila z posudzovania ekonomických javov z pohľadu v súčasnosti prebiehajúcich ekonomických procesov a neobsahuje vysvetlenie predpokladov trvalo udržateľného rozvoja.

Nové neoliberálne myslenie, ktoré vychádzalo z poznatkov ordonáuky, tak reagovalo len na možnosti zlyhávania trhu a na možnosti zneužívania trhu ekonomickými subjektmi. Nespochybnilo slobodné sledovanie vlastných záujmov jednotlivcom pri uspokojovaní svojich potrieb, ani rozhodujúcu koordinačnú úlohu trhových síl v hospodárskych procesoch. Neoliberalizmus teda sleduje nastolenie zásad pre správanie jednotlivcov vo vzťahu k pôsobeniu trhových síl a uspokojovaniu svojich potrieb, neobmedzuje však slobodné konanie jednotlivcov pri využívaní obmedzených zdrojov. Aj neoliberalizmus obsahuje zdôrazňovanie ľudského egoizmu ako nezmeniteľnej prirodzenej vlastnosti človeka, ktorá vlastnosť človeka je hybnou silou ekonomického vývoja.

Paradigma o správaní jednotlivca v ekonomických procesoch, ktorý sleduje svoje vlastné záujmy, sa stala súčasťou vysvetľovania ekonomických javov aj v ďalších ekonomických teóriách hlavného prúdu ekonomického myslenia. V súčasných neoliberálnych ekonomických teóriách chápanie správania jednotlivca vyjadruje paradigma o racionálnom konaní ekonomického človeka (*homo oeconomicus*). Možno ju vyjadriť tak, že ideálny ekonomický subjekt sa usiluje na základe svojich preferencií a možností maximalizovať svoj úžitok, pričom využíva všetky dostupné relevantné informácie prichádzajúce z trhu a iných miest v spoločnosti. Pri tomto jeho úsilí ho vedie neviditeľná ruka trhu, teda konkurencia, ktorá pôsobí na efektívnosť využívania obmedzených zdrojov a na efektívnosť rozdeľovania úžitkov z ekonomických činností medzi jednotlivcov.

Vysvetľovanie prirodzenej povahy človeka ako hybnej sily ekonomického rozvoja v slobodnej spoločnosti v súčasných neoliberálnych ekonomických teóriách z pohľadu podmienok trvalo udržateľného rozvoja naráža na problémy ako na strane ponuky tak aj na strane dopytu. Ani snahu o maximalizáciu úžitkov *na strane ponuky* (zisku), ani snahu o maximalizáciu úžitkov (spotreby) *na strane dopytu* nemožno považovať za vyhovujúce na vysvetlenie podmienok trvalo udržateľného rozvoja. V oboch prípadoch ide o rozpor s chápaním podmienok trvalo udržateľného rozvoja v tom zmysle, že ekonomické subjekty sa v ekonomických procesoch majú správať tak, aby *neobmedzovali možnosti využívania obmedzených zdrojov aj budúcimi generáciami*.

Za ťažisko ekonomického neoliberalizmu možno označiť chápanie slobody konania ekonomického človeka pri sledovaní svojich záujmov, ktorého ekonomické činnosti koordinujú trhové sily. Historický vývoj potvrdzuje, že slobodné konanie jednotlivca, ktorý sa riadi vlastným prospechom a je riadený „neviditeľnou rukou trhu“, je podmienkou efektívnosti využívania obmedzených zdrojov. Teda sloboda ekonomického konania jednotlivca, koordinovaného trhovými silami smeruje k efektívnemu uspokojovaniu jeho potrieb, je z hľadiska súčasnosti nepopierateľne opodstatnená. Inak sa to však javí z hľadiska budúcnosti. Takéto chápanie dôsledkov ekonomických činností jednotlivcov možno považovať za

opodstatnené len vtedy, keď takéto konanie jednotlivca neznižuje možnosti uspokojovania potrieb inými jednotlivcami v súčasnosti ale aj v budúcnosti.

Ľudský kapitál a trvalo udržateľný rozvoj

Ako odozva na narastajúce globálne problémy ľudstva a na potrebu nového vysvetľovania predpokladov trvalo udržateľného rozvoja, sa prejavila v nových endogénnych teóriách ekonomického rastu [5]. V nich sa popri tradičných zdrojoch ekonomického rastu zdôrazňujú pre budúci vývoj také faktory, ako sú vedomosti, vzdelanostná a kvalifikačná úroveň, tvorivosť a pozitívne externality, ktoré sú spojené s ľudským kapitálom. Umožňujú v spojení s úlohou voľne tvorenej trhovej ceny novým spôsobom vnímať úlohu a zodpovednosť človeka v budúcom ekonomickom vývoji. Sú jednoznačne orientované na vysvetľovanie možností udržateľného rozvoja na báze šetriacej tradičnej zdroje ekonomického rastu vrátane prírodných zdrojov na základe pôsobenia ľudského potenciálu.

Ich podstata spočíva v snahe odhaliť, charakterizovať a vysvetliť význam investícií do ľudského kapitálu v súvislosti s ekonomickým rastom a očakávaniami z nich pre budúci vývoj. Aj v týchto teóriách však zostáva zachovaná predstava o správaní sa človeka ako nositeľa ľudského kapitálu na základe sledovania vlastných záujmov. Naďalej zostáva v platnosti, že jednotlivec bude investovať do rozvoja svojho ľudského kapitálu po bod, keď sa náklady na investície vyrovnajú očakávaným úžitkom z nich, aj keď úžitky z rozvoja ľudského kapitálu nadobúdajú nové dimenzie, lepšie zodpovedajúce podmienkam trvalo udržateľného rozvoja ľudskej spoločnosti.

Na základe vyššie uvedeného možno v súvislosti s predpokladmi trvalo udržateľného rozvoja urobiť určité dielčie závery. Súčasné neoliberaálne ekonomické teórie vnímajú predpoklady a dôsledky ekonomického konania jednotlivca predovšetkým v súčasnosti. V tej časti, ktorá vysvetľuje racionálne konanie jednotlivca, neobsahujú vysvetlenie, aké dopady má slobodné ekonomické konanie jednotlivca, ktorý sa riadi vlastnými potrebami, pre budúce generácie z pohľadu vyčerpatelnosti obmedzených zdrojov. Jeho konanie determinuje zákon vzácnosti. Možno z toho odvodiť, že súčasné neoliberálne ekonomické teórie vysvetľujú podmienky súčasného efektívneho ekonomického rozvoja, ale neposkytujú vysvetlenie podmienok rovnakých príležitostí slobodného ekonomického konania jednotlivcov v budúcnosti. Neprihliadajú k vyčerpatelnosti obmedzených zdrojov, ku ktorému môže dochádzať ich nadmerným využívaním a nadmernou spotrebou súčasnou generáciou, ako aj tým, že chýba vysvetlenie motivácií k alternatívnym, šetriacim spôsobom nakladania s obmedzenými zdrojmi.

Nie je preto prekvapujúce, že niektorí ekonómovia [4], [9], v širších súvislostiach uvažujú o tom, či zmyslom života človeka je len hromadenie bohatstva (sledovanie svojich hmotných záujmov), ktoré z hľadiska vyčerpatelnosti obmedzených zdrojov vedie k ich obmedzovaniu pre budúce generácie, alebo aj niečo viac. Upozorňujú, že v súčasnosti sa uplatňuje ekonomický systém, ktorý je v rozpore s prírodnými zákonmi v očakávaní, že dôsledky toho vyrieši niekto iný. Evidentne v súvislosti s podmienkami trvalo udržateľného rozvoja ľudskej spoločnosti stoja pred ekonomickou teóriou otázky, na ktoré bude treba zodpovedať [12].

Načrtnuté otázky evokujú porovnanie historických podmienok, za ktorých ľudia vykonávajú svoje ekonomické činnosti. V slobodnej spoločnosti ekonomické činnosti ľudí koordinuje trhový mechanizmus. Trh však nepôsobil na ekonomické činnosti ľudí v celej histórii ľudstva. Objektívnym základom vzniku trhu a jeho ďalšieho vývoja bol vznik a rozvoj tovarovej výroby.

Až s rozvojom tovarovej výroby mohol trh prejavovať svoje funkcie pri koordinácii ekonomických činností ľudí. Ľudia sa pôsobeniu trhových síl museli prispôbovať a pochopiť, že trhové sily môžu najefektívnejšie koordinovať ekonomické činnosti miliónov ľudí, ktorí sledujú svoje vlastné záujmy. Nezmeniteľná prirodzená povaha ľudí, ich snaha lepšie uspokojovať svoje potreby, sa týmto okolnostiam postupne prispôsobila a využila v rámci svojich schopností a možností.

Podstata prirodzenej povahy človeka, z ktorej sa už od dôb A. Smitha odvodzujú všetky rozhodujúce ekonomické javy a zákonitosti, je daná stavom jeho vedomia. Zdá sa, že ak sú motivácie ľudí k ekonomickým činnostiam v ich prirodzenej povahe, v ich snahe lepšie uspokojovať svoje potreby, riešenie problémov trvalo udržateľného rozvoja spočíva v samotnom vedomí človeka. Na vedomie človeka v oblasti ekonomických činností pôsobila predstava, že možnosti lepšieho uspokojenia svojich potrieb či už ako výrobcu alebo spotrebiteľa sú obmedzované len pôsobením trhových síl. Pôsobenie na vedomie človeka o zachovaní relatívnych možností aj pre budúce generácie v týchto predstavách abstinovala. Na vedomie človeka ekonomická ani iná teória nepôsobila v zmysle obmedzení k ekonomickým činnostiam okrem tých, ktoré vyplývajú z pôsobenia trhového mechanizmu.

Jednou z možností na zmenu vedomia človeka môže byť výchova. Prostriedkom formovania vedomia človeka, ktorý sa bude správať v zmysle podmienok trvalo udržateľného vývoja, by potom mohlo byť vzdelávanie, ktoré by nenarúšalo chápanie prejavov jeho prirodzenej povahy pri uspokojovaní potrieb. Vnímalo by však aj podmienky uspokojovania potrieb budúcich generácií. Implementovanie podmienok trvalo udržateľného rozvoja do vedomia človeka iste nie je jednoduchá ani krátkodobá záležitosť, vyžiadalo by si koncepčné a systémové riešenie. Ak sa však človek vedel prispôbiť pôsobeniu trhových síl v podmienkach rozvitej výroby, nie je možné vylúčiť, že v dlhodobom kontexte by nebolo možné vplývať napríklad výchovou (prirodzene nie len v ekonomickej oblasti) na stav jeho vedomia v smere trvalo udržateľného rozvoja.

Predpokladom na to je, aby sa poznatky z oblasti životného prostredia a trvalo udržateľného rozvoja integrovali do štandardných učebných osnov na všetkých stupňoch školskej výchovy a vzdelávacích programov. Podstatu problému totiž možno vidieť vo vyzdvihovaní sebeckých hodnôt pri sledovaní vlastných záujmov v rámci výchovy jednotlivcov a vnímanie sociálnych a ekologických problémov na ad hoc základoch.

Záver

V súčasnosti prevládajúca neoklasická ekonomická teória umožňuje vysvetliť najefektívnejší spôsob využívania obmedzených zdrojov z hľadiska súčasnosti. Jej základ spočíva v chápaní funkcií trhu a sledovaní vlastných záujmov racionálne konajúcim jednotlivcom v liberalizovanom hospodárskom prostredí. Neodpovedá však na otázky, ktoré nastolili prehlbujúce sa globálne problémy ľudstva, predovšetkým na otázky súvisiace s podmienkami trvalo udržateľného rozvoja. Aj keď rôzne alternatívne trajektórie možného budúceho vývoja, obsiahnuté najmä v endogénnych modeloch ekonomického rastu, vyzdvihujú ako zdroj rastu ľudský potenciál, podstata vysvetľovania významu egoizmu človeka v ekonomických procesoch zostáva zachovaná. Túto časť ekonomickej teórie nemožno považovať za vyhovujúcu predpokladom udržateľnosti trvalého rozvoja. V týchto súvislostiach ekonomická teória stojí pred úlohou vysvetliť súvislosti, ktoré by korešpondovali s predpokladmi trvalo udržateľného rozvoja.

Literatúra

- [1] ARROW, K. J. 1963. *Social Choice and Industrial Values*. Yale University Press, 1963.
- [2] BENČO, J. 2002. *Ekonómia vzdelávania*. Bratislava: IRIS, 2002. ISBN 80-89018-41-6.
- [3] GRAY, J. 2004. *Marné iluze. Falešné představy globálního kapitalizmu*. Bratislava: Paradigma.Sk, 2004. ISBN 80-968603-1-3.
- [4] HANDY, Ch. 1998. *Jak najít smysl v nejistotě*. In: Gibson, R. (ed.). *Nový obraz budoucnosti*. Praha: Management Press, 1998. (s. 31–47). ISBN 80-85943-80-8.
- [5] LISÝ, J. 2002. *Niektoré problémy makroekonomickej dynamiky a rovnováhy*. In: *Acta oeconomica* N 7. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2002, s. 67–70. ISBN 80-8055-592-3.
- [6] LOCKE, J. 1943. *Of Civil Government*. Everymans Library, 1943.
- [7] PAULÍK, T. 2002. *Hospodářská politika*. OPF SU Karviná. Karviná 2002. ISBN 80-7248-148-7
- [8] PROVAZNÍK, V. a kol. 1997. *Psychologie pro ekonomy*. Praha: Grada Publishing, 1997. ISBN 80-7169-434-7.
- [9] SENGE, P. 1998. *Uchem jehly*. In: Gibson, R. (ed.). *Nový obraz budoucnosti*. Praha: Management Press, 1998 (s. 126–147). ISBN 80-85943-80-8.
- [10] SMITH, A. 2001. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut. ISBN 80-86389-15-4.
- [11] TOFFLER, A. a H. 1998. *Předmluva*. In: Gibson, R. (ed.). *Nový obraz budoucnosti*. Praha: Management Press, 1998. (s. 13–15). ISBN 80-85943-80-8.
- [12] URAMOVÁ, M. a kol. 1999. *Mikroekonomía*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 1999. ISBN 80-8055-260-6.
- [13] URAMOVÁ, M. a kol. 2003. *Hospodářska politika*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2003. ISBN 80-8055-780-2.
- [14] VALACH, E. 2003. *Dejiny ekonomických teorií*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2003. ISBN 80-8055-821-3.
- [15] VEBLÉN, T. B. 1999. *Teorie záhalčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-71-0.

Summary

The possible solutions of classical and neoclassical economic theory were formed at that time when the issue sustainable growth in view of the scarce resources was not a subject of economists interest. At that time they focused on the economic facts and processes in view of the efficiency. Today, the economic theory is still looking for the answers to the problems of sustainable growth.